

WIDOKÓWKI PRZEMYSKIE WYDANE PRZEZ NAKŁADCÓW LOKALNYCH PRZED 1905 ROKIEM ZE ZBIORÓW PRZEMYSKIEJ BIBLIOTEKI PUBLICZNEJ

Celem opracowania była analiza formalna i tematyczna kolekcji pocztówek regionalnych wydanych przed 1905 rokiem przez nakładców lokalnych, znajdujących się w zbiorach dokumentów życia społecznego Przemyskiej Biblioteki Publicznej. Analizie poddałam siedemdziesiąt trzy regionalne karty pocztowe, na których napisy wydrukowano w językach: polskim, niemieckim, ukraińskim i czeskim. W tych samych językach prowadzona była korespondencja. Wszystkie widokówki ilustrowane są motywami architektonicznymi Przemyśla. Zarówno badany zbiór, jak też cała kolekcja oraz jej pojedyncze egzemplarze stanowiły źródło do badań bibliologicznych, historycznych, socjologicznych, kulturowych, językowych i innych

WSTĘP

Wybrany zbiór siedemdziesięciu trzech widokówek stanowi część kolekcji pocztówek regionalnych, liczącej 560 jednostek inwentarzowych (grudzień 2012 roku), znajdujące się w zbiorach dokumentów życia społecznego Przemyskiej Biblioteki Publicznej. Rosnąca rola takich dokumentów w bibliotekach wskazuje, że są one ważnym elementem dokumentującym dziedzictwo kulturowe regionu, zarówno materialne, jak i intelektualne, są świadectwem aktywności społeczności lokalnych i niewątpliwie mogą stanowić ważny element badań o charakterze socjologicznym i historycznym. Opracowanie ma dać odpowiedź na pytania: jakie rodzaje kart według klasyfikacji stosowanej w literaturze przedmiotu występują w kolekcji?, kiedy i przez kogo zostały wydane?, gdzie się ukazywały?, w jakich językach były wydawane?, czym się różniły?, w jakich językach prowadzono korespondencję?, jakie motywy architektoniczne umieszczano na widokówkach najczęściej?, jaki był wpływ sytuacji społeczno-politycznej oraz obowiązujących trendów w sztuce na treść i formę wydawanych pocztówek?, w jakim stopniu stanowią one świadectwo swoich czasów?

Postępowanie badawcze, poza ustaleniem liczby kart w całej kolekcji oraz w poszczególnych grupach, skoncentrowane było na analizie zawartości ich awersów i rewersów, opisie technik stosowanych do ich wydania, ustaleniu wydawców oraz dat ich

wydania, a także ustaleniu orientacyjnej wartości kolekcji jako elementu zbioru dokumentów życia społecznego Przemyskiej Biblioteki Publicznej.

Zakres treściowo-formalny źródeł wyznacza sama kolekcja i można ją uznać za ogólnokulturowy. Zasięg formalny jest ograniczony badaniem dokumentów tylko jednego rodzaju - kart pocztowych. Zasięg chronologiczny materiału źródłowego złożonego z siedemdziesięciu trzech kart, obejmuje okres od ostatnich trzech dekad XIX wieku do końca 1904 roku. Dokładne ustalenie dolnej granicy czasowej nie jest możliwe ze względu na trudności w odtworzeniu daty wydania najstarszej przemyskiej pocztówki. Analizowane piśmiennictwo wskazuje na rok 1869 jako datę wysłania pierwszej w historii karty pocztowej. Pierwszą przemyską pocztówkę wydano najprawdopodobniej w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku. Rok 1904 przyjęłam za górną granicę dla badanej kolekcji ze względu na obowiązującą od końca tego roku zasadniczą zmianę w formie wydawanych kart pocztowych, którym nadano wówczas ich współczesny wygląd. Od początku powstania pocztówka miała format kartonika, najczęściej o wymiarach 85-90 mm szerokości i 120-140 mm długości. Awers przeznaczony był na korespondencję, rewers służył do zapisania adresu i naklejenia znaczka pocztowego. Bardzo szybko, oficjalnie w 1872 roku, choć badacze przedmiotu odnotowują także wcześniejsze próby, umieszczono na awersie ilustracje okolicznościowe, patriotyczne, artystyczne lub widoki miejscowości.

23 października 1904 roku Światowy Związek Pocztowy wprowadził na karcie pocztowej zmianę. Rewers podzielono na dwie części: prawa nadal służyła zaadresowaniu i „ofrankowaniu” karty, lewa zaś została przeznaczona na tekst korespondencji. Dzięki temu zabiegowi dziś można datować karty pocztowe, które nie posiadają wydrukowanego roku wydania, stosując kryterium „długiego” (sprzed 1905 roku), bądź „krótkiego” adresu. Zasięg językowy z założenia jest nieograniczony i obejmuje karty opatrzone napisami w językach: polskim, niemieckim, ukraińskim, czeskim.

W badaniach zastosowałam kilka metod badawczych, tj. metodę bibliograficzną, polegającą na tworzeniu opisów bibliograficznych, ich logicznym uporządkowaniu oraz interpretacji¹, metodę analizy i krytyki piśmiennictwa, jako podstawową metodę, służącą ocenie stanu piśmiennictwa danej dziedziny², metodę historyczną, pozwalającą na ocenę autentyczności

---

¹ K. Bednarska-Ruszajowa, *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie” 1969, z. 74, s. 37-49.

² S. Cisek, *Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku*, „Przegląd Biblioteczny” 2010, nr 3, s. 273-284.

i interpretację materiału źródłowego do badań³ oraz metodę diachroniczno-historyczną, pozwalającą na uwzględnienie związków i zależności pomiędzy zjawiskami społecznymi pojawiającymi się w czasie a ich wpływem na materiał źródłowy⁴. Pomocne były także techniki statystyczne, umożliwiające wskazanie zakresu i zasięgu gromadzonych zbiorów oraz zbadanie stanu ilościowego kolekcji⁵.

TERMINOLOGIA I PIŚMIENNICTWO

Terminologia obejmuje dwie grupy definicji: „pocztówki” oraz „dokumenty życia społecznego” (dżs-y). Analizy terminologii dokonałam w oparciu o dostępne źródła informacyjne, tj. słowniki i encyklopedie, zarówno specjalistyczne, jak i ogólne, uwzględniając, szczególnie w przypadku pocztówek, zmiany zachodzące w terminologii w rozwoju historycznym. W tym miejscu należy nadmienić, że „[...] gromadzenie i badanie widokówek określa się terminem »deltiologia«”⁶. Funkcjonuje także popularniejszy termin „filokartystyka”.

Ponieważ dziedzina ta nie doczekała się dotąd słownika specjalistycznego, obejmującego wszystkie związane z nią zagadnienia, opierałam się głównie na słownikach i encyklopediach ogólnych. Jedynym źródłem specjalistycznym, którego zakres jest jednak ograniczony, jest *Słownik nakładców i wydawców pocztówek na Ziemiach Polskich oraz poloników* Jerzego Morgulca⁷, wydany przez autora własnym sumptem w dwudziestu trzech zeszytach w latach 2000–2010. Nie wyjaśnia on jednak terminów: karta pocztowa, pocztówka, widokówka ani innych terminów bliskoznacznych. Wskazuje jedynie rodzaje pocztówek, dzieląc je na dwanaście grup: artystyczne, etnograficzne, fotograficzne, historyczne, heraldyczne, literackie, reprodukcje malarskie, okolicznościowe, reklamowe, rozmaite, widokówki oraz życzeniowe. Podział zastosowany w *Słowniku*, daje możliwość przyporządkowania jednej pocztówki do kilku rodzajów. Można go stosować jako uniwersalny do wszystkich wydawanych na ziemiach polskich pocztówek⁸.

³ J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław 1967, s. 137-138.

⁴ Tamże, s. 139-140.

⁵ M. Antczak, *Metoda bibliograficzna, statystyczna i porównawcza w badaniach bibliograficznych na przykładzie badań własnych*, [w:] *Bibliologia*, pod red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 35.

⁶ N. Davies, *Od i do. Najnowsze dzieje Polski według historii pocztowej*, t. 1, Izabelin 2008, s. 17.

⁷ J. Morgulec, *Słownik nakładców i wydawców pocztówek na Ziemiach Polskich oraz poloników*, z. 1-23, Warszawa 2000-2010.

⁸ Tamże, z. 1, s. 7.

Jak już wspomniałam pierwsza karta pocztowa pojawiła się w roku 1869, zatem analizę źródeł historycznych ograniczyłam do słowników i encyklopedii wydanych po tej dacie. Po raz pierwszy termin „Pocztowa karta” pojawił się w 1901 roku w *S. Orgelbranda encyklopedii powszechnej* i został zdefiniowany jako „[...] odkryta karta, zastępująca list zamknięty, zaprowadzona w 1870 w Austrii, następnie w Niemczech”⁹. W okresie międzywojennym terminów: „karta pocztowa”, „pocztówka”, „widokówka” nie rejestrują ani *Encyklopedia powszechna Ultima Thule* pod red. Stanisława F. Michalskiego¹⁰, ani *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna wydawnictwa „Gutenberg”*¹¹. Jedynie *Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego* podaje termin „karta pocztowa”, który jest definiowany jako „[...] pojedyncza i podwójna z opłaconą odpowiedzią; służy do przesyłania wiadomości nieważnych i korzysta ze zniżonej taryfy. Wprowadzona została najpierw w Austrii w 1869 r., zaprojektowana przez prof. Dra E. Hermana w Wiedniu”¹².

Przegląd współczesnych źródeł informacyjnych rozpocznę od dwóch encyklopedii, *Wielkiej encyklopedii PWN*¹³ i *Nowej encyklopedii powszechnej PWN*¹⁴. Żadna z nich nie podaje haseł „pocztówka”, „karta pocztowa”, „karta korespondencyjna”, „widokówka”. Inaczej jest w przypadku słowników języka polskiego. *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego wymienia zarówno termin „pocztówka”: „[...] karta służąca do korespondencji, często z fotografią lub obrazkiem, wysyłana zwykle bez koperty; karta pocztowa [...]”¹⁵, jak i „widokówka”: „[...] kartka pocztowa z fotografią krajobrazu, miasta, zabytku; pocztówka z widokiem [...]”¹⁶, wyraźnie wskazując, że termin „widokówka” jest podrzędny w stosunku do „pocztówki”. Podobnie hasła te definiowane są w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza, gdzie pocztówka to „[...] karta służąca do korespondencji, często z fotografią lub obrazkiem, wysyłana zwykle bez koperty; karta pocztowa, kartka pocztowa [...]”¹⁷, zaś widokówka to „[...] karta pocztowa z widokiem

⁹ *S. Orgelbranda encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 11, Warszawa 1901, s. 566.

¹⁰ *Encyklopedia powszechna Ultima Thule*, t. 1-10, Warszawa 1927-1939.

¹¹ *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna wydawnictwa „Gutenberg”*, t. 1-22, Warszawa 1928-1934.

¹² *Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego*, t. 4, Warszawa 1930, szp. 867-868.

¹³ *Wielka encyklopedia PWN*, t. 1-31, Warszawa 2000-2005.

¹⁴ *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 1-6, Warszawa 1995-1996.

¹⁵ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 6, Warszawa 1964, s. 588.

¹⁶ Tamże, t. 9, s. 1004.

¹⁷ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. 3, Warszawa 2003, s. 529.

krajobrazu, miasta, zabytku [...] ¹⁸. Nieco inaczej terminy te traktuje *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* pod red. Haliny Zgólkowej, w którym „widokówka” wymieniana jest jako termin bliskoznaczny, nie zaś jako rodzaj pocztówki ¹⁹.

Współczesne definicje terminu „pocztówka” podają także dokumenty elektroniczne. Serwis Poczty Polskiej definiuje kartkę pocztową jako:

[...] przesyłkę listową z wydzieloną prawą częścią strony adresowej przeznaczoną na informację identyfikującą adresata, nadaną bez koperty oraz opatrzoną znakiem opłaty pocztowej. Służy do przekazywania krótkiej korespondencji, którą umieszcza się w polu do tego przeznaczonym ²⁰.

Jednocześnie jako rodzaje kart pocztowych serwis ten proponuje terminy: widokówka, kartka okolicznościowa, kartka korespondencyjna, znacznie zawężając w ten sposób możliwości przyporządkowania jednej pocztówki do określonego rodzaju. Podaje także typowe wymiary pocztówek: najmniejsze - 90 x 140 mm, oraz największe - 120 x 235 mm. Podobną typologię kart pocztowych podaje serwis Wikipedia, definiując termin „karta pocztowa” jako

[...] najczęściej prostokątna, kartonowa kartka służąca do krótkiej korespondencji, często wysyłana nieopakowana w kopertę. Zazwyczaj jedna ze stron kartki pocztowej podzielona jest na dwa pola: lewe, przeznaczone na treść korespondencji oraz prawe z miejscem na wpisanie adresata i naklejenie znaczka pocztowego. Na odwrocie najczęściej wydrukowany jest obrazek ²¹.

Wikipedia rozróżnia trzy rodzaje kart pocztowych. Są to:

- widokówka, tj. „[...] kartka pocztowa z pejzażem lub fotografią miasta, okolicy itp. na odwrocie [...]”,
- kartka okolicznościowa, tj. „[...] kartka pocztowa z gratulacjami, życzeniami itp. wysyłana z okazji różnych uroczystości, które obchodzi adresat [...]”,
- kartka korespondencyjna, tj. „[...] zwykła kartka pocztowa bez specjalnego przeznaczenia, pozbawiona obrazka na odwrocie [...]” ²².

¹⁸ Tamże, t. 5, s. 9.

¹⁹ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Zgólkowej, t. 45, Poznań 2004, s. 241.

²⁰ *Kartka pocztowa* [dok. elektr.] http://www.poczta-polska.pl/dc_listp_krajowy_kartka.htm [odczyt: 02.01.2012].

²¹ *Kartka pocztowa* [dok. elektr.] http://pl.wikipedia.org/wiki/Kartka_pocztowa [odczyt: 02.01.2012].

²² Tamże.

Dla potrzeb niniejszego opracowania będę używać wymiennie terminów pocztówka, karta pocztowa, kartka pocztowa rozumiana jako karta służąca do wysyłania korespondencji bez używania koperty, której jedną stronę zajmuje najczęściej rysunek, fotografia lub inny element graficzny, druga zaś podzielona jest na dwie części, z których lewa służy do napisania tekstu, prawa do zaadresowania. Terminu widokówka będę używać w rozumieniu, jakie podaje *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego, tj. „[...] kartka pocztowa z fotografią krajobrazu, miasta, zabytku; pocztówka z widokiem [...]”²³, czyli jako rodzaj pocztówki, a nie, jak przyjmuje część badaczy, zamiennie z terminem „pocztówka”²⁴.

Z uwagi na fakt, że pocztówki stanowią część zbiorów specjalnych określanych jako „dokumenty życia społecznego” konieczną wydaje się krótka charakterystyka tego rodzaju zbiorów.

W piśmiennictwie od lat funkcjonuje informacja, iż termin „dokumenty życia społecznego” po raz pierwszy został użyty przez Jana Muszkowskiego w 1948 roku²⁵, jednak, według moich ustaleń Jan Muszkowski użył go już wcześniej, bo w 1936 roku²⁶. Dokładnej analizy terminu dokonała w swojej pracy Aneta Firlej-Buzon²⁷, co pozwala mi na ogólne wprowadzenie do omawianej terminologii.

W źródłach informacyjnych „dokumenty życia społecznego” pojawiają się dopiero w 1955 roku w Podręcznym słowniku bibliotekarza, jako „[...] wydawnictwa dotyczące życia lub działalności związków, partii, stowarzyszeń, instytucji itp., zwykle nie przeznaczone do handlu księgarskiego”²⁸. W Encyklopedii wiedzy o książce w 1971 roku dżs-y są definiowane jako „[...] materiały, które ze względu na specyficzny charakter nie są gromadzone w archiwach i nie były dotąd przedmiotem zainteresowania bibliotekarskiego. Nie są bowiem dokumentami urzędowymi ani nie znajdują się w handlu księgarskim. Chodzi tu głównie o [...] prospekty reklamowe, programy różnego rodzaju imprez artystycznych, politycznych, naukowych, sportowych itp., rozkłady jazdy środków lokomocji, plakaty, ulotki, zaproszenia, cenniki, katalogi i prospekty handlowe, książki adresowe i propagandowe, klepsydry, formularze ankiet,

²³ *Słownik języka polskiego...* dz. cyt., t. 9, s. 1004.

²⁴ K. Walter, *Świat widokówek około roku 1900. Znaczenie i funkcja masowego medium wizualnego*, [w:] *Aksjosemiotyka karty pocztowej II*, pod red. P. Banasia, Wrocław 2004, s. 22.

²⁵ J. Muszkowski, *Książka jako zjawisko społeczne*, [w:] *Studia nad książką: poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Wrocław 1948, s. 98.

²⁶ J. Muszkowski, *Życie książki*, Warszawa 1936, s. 109.

²⁷ A. Firlej-Buzon, *Dokumenty życia społecznego*, Warszawa 2002, s. 19-56.

²⁸ H. Więckowska, H. Pliszczyńska, *Podręczny słownik bibliotekarza*, Warszawa 1955, s. 52.

legitymacji i wiele innych podobnych dokumentów znacznie zróżnicowanych w swej formie. Mogą mieć zarówno postać rękopiśmienną, maszynopisową, drukowaną, hektografowaną czy litografowaną, może to być również fotografia, mikrofilm, taśma lub płyta dźwiękowa ...]”²⁹.

Podobne definicje dokumentów życia społecznego znajdziemy w *Encyklopedii współczesnego bibliotekarstwa polskiego*³⁰ oraz w *Słowniku terminologicznym informacji naukowej*³¹, przy czym *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego* wskazuje, na działy w większych bibliotekach specjalnie powołane do gromadzenia, opracowywania i udostępniania dokumentów życia społecznego.

W piśmiennictwie międzynarodowym na określenie dokumentów życia społecznego funkcjonuje termin „ephemera”. *Online Dictionary for Library and Information Science* określa w ten sposób materiały efemeryczne, drukowane w związku z określonymi wydarzeniami i zalicza do nich między innymi broszury, plakaty, obwieszczenia, ulotki, jak również karty bejsbolowe, kupony, wizytówki, a także karty pocztowe³².

Do najważniejszych źródeł bibliograficznych, w zakresie części pracy dotyczącej pocztówek, należy zaliczyć trzutomowe dzieło Ingo Nebehaya i Roberta Wagnera: *Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke aus fünf Jahrhunderten, die Monarchie in der topographischen Druckgraphik von der Schedel'schen Weltchronik bis zum Aufkommen der Photographie, Beschreibendes Verzeichnis der Ansichtenwerke*, wydane w Grazu w latach 1981-1983, zawierające między innymi wykaz pocztówek z dawnego zaboru austriackiego. Do najważniejszych polskich źródeł bibliograficznych zaliczam, oprócz bibliografii załącznikowych do opracowań historycznych omówionych poniżej, *Materiały do polskiej bibliografii pocztówki*, publikowane w częściach w kwartalniku „Filokartysta” w latach 1995-1999 przez Jacka Jackowskiego. Temat doczekał się dotąd jednego opracowania słownikowego, a jest to wspomniany już *Słownik nakładców i wydawców pocztówek na Ziemiach Polskich oraz poloników* Jerzego Morgulca. Do najważniejszych opracowań historycznych należy obszerna praca Pawła Banasia *Orbis pictus: świat dawnej karty*

²⁹ *Encyklopedia wiedzy o książce*, pod red. A. Birkenmajera, B. Kocowskiego i J. Trznadłowskiego, Wrocław 1971, szp. 537.

³⁰ *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, pod red. K. Głombiowskiego, B. Świdorskiego, H. Więckowskiej, Wrocław-Warszawa-Kraków 1976, s. 101.

³¹ *Słownik terminologiczny informacji naukowej*, oprac. i red. K. Tittenbrun, Wrocław-Warszawa-Kraków 1979, s. 39.

³² J. M. Reitz, *Online Dictionary for Library and Information Science* [dok. elektr.] http://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_e.aspx [odczyt: 02.06.2013].

*pocztowej*³³, wydanej przez Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego w 2005 roku, a także dwie skromniejsze, ale ważne publikacje, tj. Jana Kotłowskiego - *Dawne pocztówki*³⁴ oraz Małgorzaty Baranowskiej - *Posłaniec uczuć*³⁵. Tym zagadnieniom poświęcone są także dwa kwartalniki: „Filokartysta” pod red. Jacka Jackowskiego i *Świat Pocztówek* pod red. Sławomira Jana Staszaka.

Analizując stan badań nad pocztówkami przemyskimi należy wspomnieć o dwóch pracach. *Spacerkiem po Przemyśle w roku 1900... czyli czar starych widokówek*³⁶ to dwuczęściowa praca Andrzeja Wójcika, wydana w latach 2003, 2005 nakładem własnym autora i będąca rezultatem jego wieloletniej pasji kolekcjonerskiej i badawczej. Z kolei autorką jedynej publikacji dotyczącej kolekcji pocztówek w Przemyskiej Bibliotece Publicznej jest Ewa Lis, która w 2009 roku w pracy zbiorowej *Z dziejów bibliotek przemyskich*, opublikowała artykuł pt. *Dawne pocztówki regionalne w zbiorach Przemyskiej Biblioteki Publicznej*³⁷. Jest to kilkustronicowa praca, będąca ważnym przyczynkiem do dalszych badań nad kolekcją pocztówek w zbiorach dokumentów życia społecznego Przemyskiej Biblioteki Publicznej. Oboje autorzy skoncentrowali się na pocztówkach wydanych do drugiej wojny światowej włącznie.

Wśród bibliografii rejestrujących publikacje z zakresu dokumentów życia społecznego najważniejsza to *Polska Bibliografia Bibliologiczna* - zarówno jej wersja drukowana, jak i baza danych Biblioteki Narodowej, a także *Bibliografia Analityczna Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej*. W bibliografie załącznikowe zaopatrzone są także trzy najważniejsze, moim zdaniem, opracowania teoretyczne, tj. Anety Firlej-Buzon: *Dokumenty życia społecznego*³⁸, *Dokumenty życia społecznego w bibliotece. Materiały konferencyjne. Osola 2001 r.*³⁹ oraz praca Zofii Kolanowskiej i Mirosławy Pilarczyk *Dokumenty życia społecznego w działalności bibliotek publicznych*⁴⁰.

³³ P. Banaś, *Orbis pictus: świat dawnej karty pocztowej*, Wrocław 2005.

³⁴ J. Kotłowski, *Dawne pocztówki: historia, ikonografia, kolekcjonerstwo*, Warszawa 1998.

³⁵ M. Baranowska, *Posłaniec uczuć. Prywatna historia pocztówki*, Warszawa 2003.

³⁶ A. Wójcik, *Spacerkiem po Przemyśle w roku 1900... czyli czar starych widokówek*, cz. 1-2, Przemyśl 2003-2005.

³⁷ E. Lis, *Dawne pocztówki regionalne w zbiorach Przemyskiej Biblioteki Publicznej*, [w:] *Z dziejów bibliotek przemyskich*, pod red. A. Siciak, Przemyśl 2009, s. 79-90.

³⁸ A. Firlej-Buzon, dz. cyt.

³⁹ *Dokumenty życia społecznego w bibliotece. Materiały konferencyjne. Osola 2001 r.*, Wrocław 2001.

⁴⁰ Z. Kolanowska, M. Pilarczyk, *Dokumenty życia społecznego w działalności bibliotek publicznych*, Warszawa 1985.

Najważniejsze polskie źródła informacyjne w tym zakresie to *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*⁴¹ oraz *Podręczny słownik bibliotekarza*⁴².

KRÓTKA HISTORIA KARTY POCZTOWEJ

Autorem Postblattu [pocztowego listka] był urodzony w 1831 roku w miejscowości Stolp (dzisiejszy Słupsk), Heinrich von Stephan. Niestety jego projekt przedstawiony 30 listopada 1865 roku na piątej niemieckiej konferencji poczt w Karlsruhe nie wzbudził zainteresowania. Pierwsze kartki w Prusach ukazały się dopiero w latach 80-tych XIX wieku. Za datę oficjalnego wprowadzenia pocztówki do obiegu uważa się dzień 1 października 1869 roku, zaś za jej twórcę profesora ekonomii Akademii Wojskowej w Wiedniu, Emanuela Hermana. Jako główne argumenty za wprowadzeniem otwartej, jednokartkowej korespondencji podawał oszczędność czasu, papieru i pieniędzy⁴³.

Pierwsze karty pocztowe nie wyglądały tak jak współczesne pocztówki. Nie miały obrazków, pojawiły się one później i nie od razu oparte były na fotografii. Początkowo wykorzystywano technikę litografii i jej barwną odmianę - chromolitografię. Karty pocztowe wydawane do końca 1904 roku miały obrazek na tej samej stronie co miejsce na treść wiadomości. Na odwrocie był tylko adres. Kiedy dostępniejsza stała się fotografia zaczęto stosować ją do produkcji pocztówek, wypierając w ten sposób te rysowane i malowane ręcznie. Ilustracje powielano metodą fotograficzną i ręcznie barwiono lub drukowano fotolitografię jedno-, dwu- i wielobarwną. Z czasem wprowadzono wkłęsłodruk, offset i fotooffset. Pocztówki ze względu na ilość ilustracji stosowanych na awersie można podzielić na jedno- i wieloobrazkowe⁴⁴.

Złoty wiek pocztówki nastąpił na przełomie XIX i XX wieku - aż do wybuchu pierwszej wojny światowej. Zaczęto wówczas wydawać pisma dla kolekcjonerów. W Polsce ukazywał się - przez rok (1904) w Warszawie - miesięcznik „Listek. Pismo ilustrowane poświęcone pocztówkom”. Organizowano wystawy, a także kluby miłośników i zbieraczy kart. W 1899 roku w Krakowie zorganizowano Pierwszą Wystawę Ilustrowanych Kart Poczty, a rok później kolejną, w Warszawie, przy okazji której ogłoszono konkurs na polską nazwę tego typu

⁴¹ *Encyklopedia współczesnego...* dz. cyt.

⁴² *Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka przy współpr. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2011.

⁴³ J. Kotłowski, dz. cyt., s. 10-20.

⁴⁴ P. Banaś, dz. cyt., s. 9-20.

korespondencji. Jego zwycięzcą został Henryk Sienkiewicz, który zaproponował nazwę *pocztówka*⁴⁵. Na ziemiach polskich pierwsze pocztówki pojawiły się w zaborze austriackim w 1892 roku. Pochodzą one z Krakowa i Przemyśla. Karta z Przemyśla została wydana przez Bolesława Dorskowskiego - tutejszego księgarza⁴⁶.

Do produkcji pocztówek używano kartonu złożonego z co najmniej trzech warstw: awersu, rewersu, wkładki środkowej. Pierwszorzędne rezultaty uzyskiwano stosując od pięciu do siedmiu warstw.

Pierwsza wojna światowa spowodowała gospodarcze zawirowania, który nie ominęły pocztówki. Skutkiem tego kryzysu był fakt, że już nigdy nie osiągnęły one takiej popularności, jaką miały przed wybuchem wojny.

NAJSTARSZE POCZTÓWKI WYDAWCÓW LOKALNYCH W ZBIORACH PRZEMYSKIEJ BIBLIOTEKI PUBLICZNEJ

W zbiorach dokumentów życia społecznego Przemyskiej Biblioteki Publicznej znajduje się obecnie siedemdziesiąt sześć widokówek Przemyśla sprzed 1905 roku, z czego siedemdziesiąt trzy wydane zostały przez wydawców przemyskich. Wszystkie one posiadają na awersie ilustracje, co oznacza, że brak jest w kolekcji tych najstarszych, nieilustrowanych, sprzed 1872 roku. Andrzej Wójcik wskazuje na rok 1892 jako na najbardziej prawdopodobną datę wydania pierwszej widokówki przemyskiej⁴⁷. Karta z „długim adresem” na rewersie, na awersie prezentowała trzy widoki miasta wykonane techniką litografii: dziedziniec przemyskiego Zamku wraz z basztą północną, Wybrzeże Franciszka Józefa oraz Rynek, całość ozdobiono motywem kwiatowym. Została wydana przez firmę B. Dorskowski - handel papieru i towarów galanteryjnych (Verlag von B. Dorskowski), której właścicielem był przemyski kupiec Bolesław Dorskowski, zaliczany do najstarszych wydawców kart pocztowych w Galicji. W latach 1892–1905 wydał kilkadziesiąt widokówek⁴⁸. Obok wspomnianego już Bolesława Dorskowskiego przemyskie pocztówki w tym czasie wydawali głównie właściciele sklepów papierniczych i galanteryjnych.

W zbiorach Przemyskiej Biblioteki Publicznej znajdują się karty, których wydawcami byli:

⁴⁵ M. Baranowska, dz. cyt., s. 17-18.

⁴⁶ A. Wójcik, dz. cyt., cz. 1, s. 29-31.

⁴⁷ Tamże, s. 30.

⁴⁸ J. Morgulec, dz. cyt., z. 3, s. 14.

- Bolesław Doskowski (Verlag von B. Doskowski); Biblioteka posiada dwie karty pocztowe tego wydawcy (numery inwentarza 423, 671). Datowanie tych kart, podobnie jak większości z kolekcji, jest trudne ze względu na brak roku wydania druku. Ustalenie jej w przybliżeniu jest możliwe dzięki stemplom pocztowym lub dacie wpisanej na samej karcie przez nadawcę. W przypadku obu kart Bolesława Doskowskiego opierałam się na datownikach pocztowych oraz elementach architektonicznych będących motywem graficznym prezentowanym na awersie. Starsza z nich (nr inw. 671) pochodzi prawdopodobnie z 1899 roku. Co prawda datownik pocztowy jest niewyraźny i może wskazywać także na rok 1890, jednak kartę ilustruje zdjęcie Rynku ze stojącym tam pomnikiem Adama Mickiewicza dłuta Tomasza Dykasa, który został oficjalnie odsłonięty w 1898 roku⁴⁹, zatem nie mógłby znaleźć się na pocztówce z 1890 roku, dlatego można uznać, iż karta ta pochodzi z roku 1898 lub 1899. Druga z kart Bolesława Doskowskiego jest datowana zarówno przez stempel pocztowy, jak też odręczną datę wpisaną przez nadawcę na wrzesień 1900 roku, można więc uznać iż jest to także rok jej wydania.

- Meilech Glanz (Verlag M. Glanz Papierhdlg, Verlag M. Glanz Papierhandlung); Firma Meilecha Glanza prowadziła przede wszystkim sprzedaż artykułów papierniczych. W latach 1894-1912 Meilech Glanz wydał kilkaset pocztówek; były to zarówno widokówki, w tym także piękne artystyczne litografie, jak i karty okolicznościowe⁵⁰. W swoich zbiorach Biblioteka posiada dwadzieścia widokówek wydanych przez Meilecha Glanza w omawianym okresie, wśród nich dwie chromolitografie (nr inw. 661, 683), datowane stemplem pocztowym na 1899 rok. Wśród pozostałych cztery najstarsze datowane są na lata 1898 (nr inw. 677), 1899 (nr inw. 619) i 1900 (nr inw.: 377, 432). Kolejne czternaście to już karty dwudziestowieczne, z lat 1901–1904 (nr inw.: 97, 174, 219, 330, 352, 357, 379, 426, 427, 433, 450, 592, 620, 718). Jedna z nich (nr inw. 379) została co prawda ostemplowana datownikiem pocztowym z 13.04.1905 roku, jednak ze względu na zastosowany na rewersie „długi adres” należy uznać, iż druk wykonano najpóźniej w roku 1904.

- Marek Gimpel Rosenfeld (Verlag M. G. Rosenfeld, M.G.R., M.G.R.P.) - potentat wśród przemyskich wydawców pocztówek; Firma handlująca artykułami papierniczymi i galanterią wydała w latach 1896-1918 kilkaset kart, wśród nich widokówki przedstawiające Przemysł,

⁴⁹ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Przemyśle i okolicy*, Lwów 1917, s. 33.

⁵⁰ J. Morgulec, dz. cyt., z. 4, s. 16.

i inne miejscowości Galicji oraz karty okolicznościowe⁵¹. W omawianym zbiorze znajduje się łącznie trzydzieści sześć widokówek wydanych do 1905 roku. Szczególnie wyróżnić należy kolekcję litografii (nr inw. 424, 679, 709, 803, 857) i chromolitografii (nr inw. 514, 584, 680, 855, 856), z których najstarsze to dwie karty datowane stemplem pocztowym na rok 1898 (nr inw. 514, 709). W przypadku pierwszej z nich można zaryzykować twierdzenie, że została wydana w 1897 roku, gdyż data nadania to „16.2.98”. Można więc założyć, iż została wydana kilka miesięcy wcześniej. Byłaby to zatem najstarsza widokówka w zbiorach Przemyskiej Biblioteki Publicznej (Ilustracja 1).

Ilustracja 1. Pozdrowienie z Przemyśla. M. G. Rosenfeld. Przemyśl, [1897], nr inw. 514.

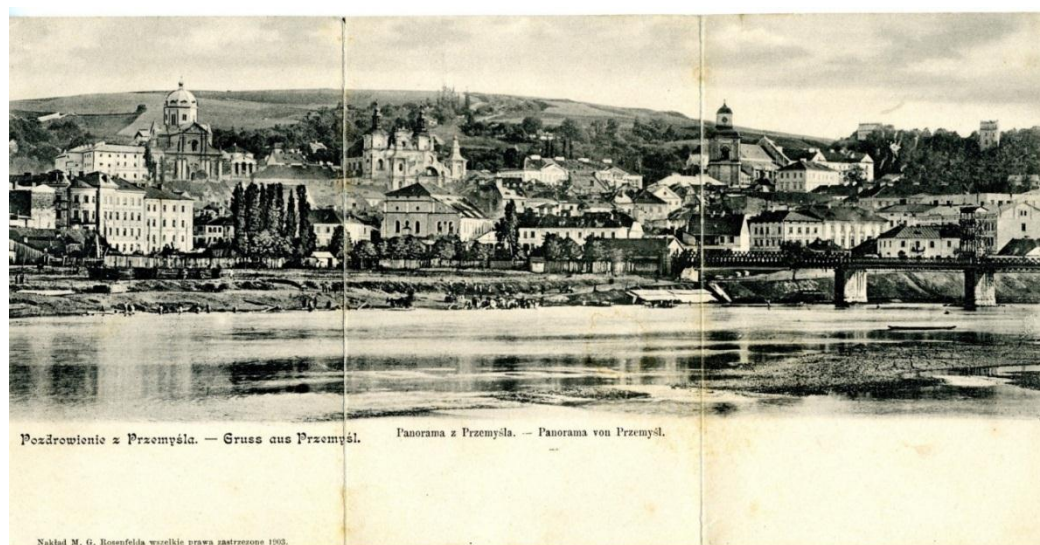
Ciekawym obiektem jest również jedyna panorama miasta z 1903 roku (nr inw. 521). Jest to jedna z nielicznych kart datowanych przez wydawcę. Całość stanowią trzy karty tradycyjnego dla omawianego okresu formatu (90 x 140 mm), które mogły zostać wykorzystane oddzielnie, ale odpowiednio połączone dawały obraz panoramiczny - widok starego miasta z dzielnicy Zasanie (Ilustracja 2).

Pozostałe widokówki to w większej części tzw. „Grüssy” [z niem. „Grüss aus...” – „Pozdrowienie z...”], czyli karty z nadrukowanym zwrotem „Pozdrowienie z...” w języku

⁵¹ Tamże, z. 10, s. 20.

niemiecki, lub niemieckim i polskim. Łącznie jest ich osiemnaście (nr inw.: 378, 417, 425, 430, 435, 454, 550, 551, 662, 670, 673, 678, 681, 693, 771, 775, 853, 881).

Ilustracja 2. Pozdrowienie z Przemyśla. M. G. Rosenfeld. Przemyśl, 1903, nr inw. 521.

Najstarsze i zarazem najbardziej interesujące są dwie pocztówki, tzw. „nokturny” lub „księżycówki” (nr inw. 417, 673) datowane stemplami pocztowymi na rok 1898. Drukowane były na jasnozielonym papierze, zaś widok uzupełniony ręcznie o widok księżyca w pełni miał sugerować, iż fotografię wykonano nocą. Pozostałe siedem kart (nr inw.: 3, 98, 394, 585, 616, 617, 669), to pocztówki z lat 1898-1904.

- Dawid Kandel (Verlag D. Kandel Papierhandlung); Firma handlowa Dawida Kandla zajmowała się głównie sprzedażą artykułów papierniczych, jako wydawca pocztówek funkcjonowała w latach 1898-1903. Wydano wówczas kilkadziesiąt kart pocztowych, głównie widokówek przemyskich⁵². W zbiorach Biblioteki znajduje się pięć kart tego wydawcy (nr inw.: 145, 547, 548, 618, 682). Najstarsza z nich posiada stempel pocztowy z roku 1898 (nr inw. 618), trzy kolejne ostemplowano w 1899 roku (nr inw. 547, 548, 682), najmłodszą zaś w 1902 roku (nr inw. 145).

- Jakub Berger (J. Berger. Fotograf); Jerzy Morgulec wskazuje Jakuba Bergera jako wydawcę kilkunastu kart w latach 1901-1903⁵³. Przemyska Biblioteka Publiczna posiada dwie z nich. Jedna (nr inw. 621) jest datowana stemplem pocztowym na rok 1900, drugą zaś (nr inw. 343),

⁵² Tamże, z. 5, s. 23.

⁵³ Tamże, z. 12, s. 10.

według daty wpisanej na karcie ręką nadawcy, a przy niemożliwości odczytania stempla pocztowego, można uznać za powstałą w roku 1901.

- Henryk Hutter i W. Kanner (H. Hutter & W. Kanner); Firma handlowa H. Hutter & W. Kanner wydała w latach 1901-1909 kilkadziesiąt artystycznych widokówek przemyskich⁵⁴. W kolekcji znajduje się siedem pocztówek (nr inw.: 195, 213, 522, 523, 524, 581, 852), wszystkie to karty XX-wieczne, z lat 1903–1904 (nr inw. 195, 522, 852), jedna (nr inw. 213) posiada stempel pocztowy z roku 1905, jednak ze względu na „długi adres” oraz różnice w formie w porównaniu z kartami z lat 1903-1904 można uznać ją za wcześniejszą, być może z lat 1901-1902. Dwie kolejne (nr inw. 523-524) posiadają podobne, charakterystyczne zdobienia graficzne oraz niższe numery katalogowe wydawcy niż jedna z kart z 1903 roku (analogiczne: 1715, 1716 w porównaniu do 1813), co także sugeruje, że mogą być to karty z lat 1901-1902. Zagadkę stanowi karta o numerze inw. 581. Jest to jedyna karta fotograficzna z tego okresu (do 1905). Datowanie jej utrudnia niewyraźny stempel pocztowy. Nadawca umieścił datę „2/6 910”, co sugerowałoby, iż została wysłana w czerwcu 1910 roku, jednak zastosowany „długi adres” wskazuje na jej pochodzenie sprzed 1905 roku. Można zatem uznać, że jest to najstarsza pocztówka fotograficzna w zbiorach Przemyskiej Biblioteki Publicznej.

- Mikołaj Dżułyński (M. Dżułyński) - drukarz, był jednym z wydawców druków, w tym kart pocztowych w języku ukraińskim⁵⁵. Wydał łącznie w latach 1902–1905 kilkadziesiąt kart artystycznych, prezentujących reprodukcje malarstwa, utwory literackie i muzyczne, karty okolicznościowe oraz widokówki⁵⁶. W omawianej kolekcji znajduje się jedna karta Mikołaja Dżułyńskiego (nr inw. 660) bez obiegu pocztowego, zatem bez możliwości ustalenia daty jej powstania. Z uwagi na fakt zastosowania „długiego adresu” można uznać, że pochodzi ona z lat 1902-1904.

Łącznie w kolekcji Przemyskiej Biblioteki Publicznej znajdują się siedemdziesiąt trzy karty pocztowe wydawców lokalnych opublikowane do końca 1904 roku. Dokładne zestawienie ilościowe prezentuje Wykres nr 1.

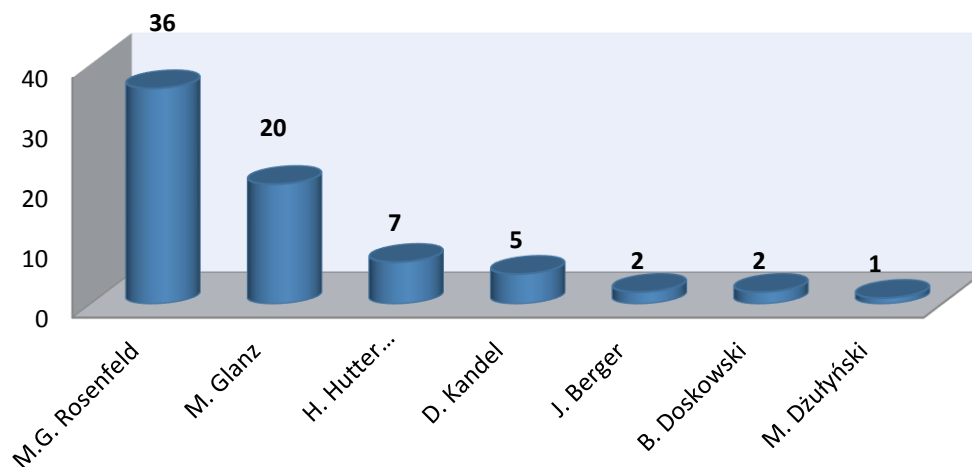
---

⁵⁴ Tamże, z. 15, s. 11.

⁵⁵ A. Siciak, *Przemyskie drukarnie w latach 1754-1939*, [w:] *Studia przemyskie*, t. 2, Przemyśl 2004, s. 37-60.

⁵⁶ J. Morgulec, dz. cyt., z. 3, s. 19.

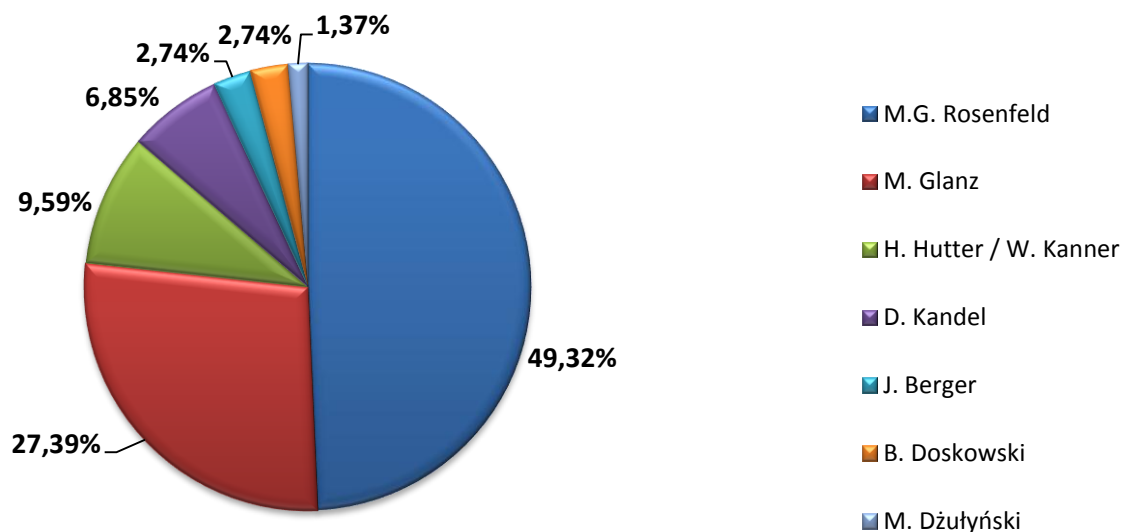
Wykres 1. Widokówki przemyskie wydawców miejscowych do końca 1904 roku w liczbach bezwzględnych.

Źródło: oprac. własne.

Najliczniej reprezentowane - przez trzydzieści sześć pocztówek - jest wydawnictwo M. G. Rosenfeld, co stanowi 49,32% całego zbioru w tej kategorii (Wykres nr 2). Druga pod względem ilości jest oficyna M. Glanza - dwadzieścia kart (27,39%). Pozostałe siedemnaście przypada na pięć kolejnych wydawnictw, jednak należy zauważyć, że są to karty często wyjątkowe pod względem artystycznym lub cenne przez fakt niewielkiej ich ilości w polskich kolekcjach, bądź na rynku antykwarycznym, jak choćby pocztówki Mikołaja Dzułyńskiego.

Wykres nr 2. Widokówki przemyskie wydawców miejscowych do końca 1904 roku w procentach.

Źródło: oprac. własne.

TECHNIKI WYDAWNICZE, UŻYWANE JĘZYKI, MOTYWY ILUSTRACYJNE

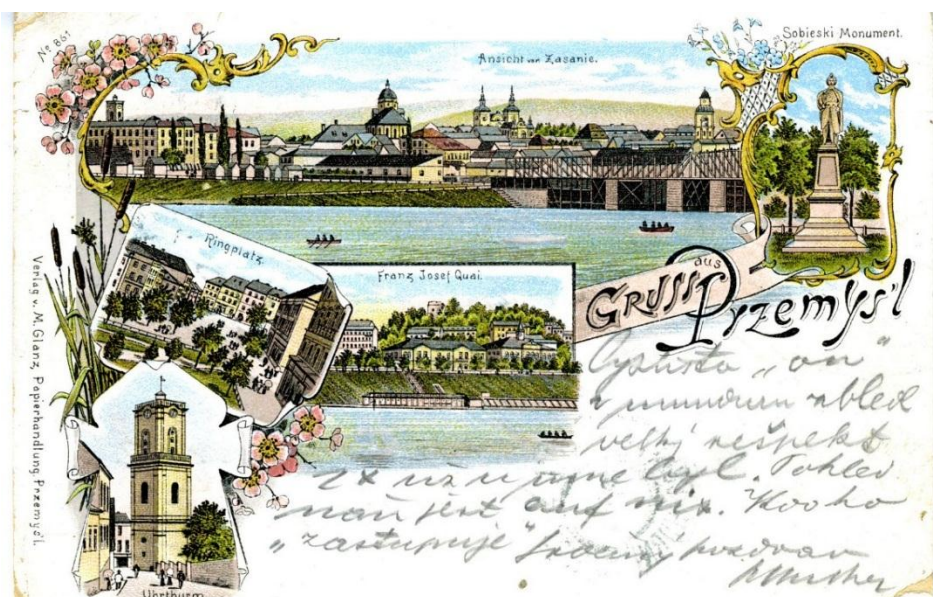
Do najczęściej stosowanych technik drukarskich wykorzystywanych do produkcji pocztówek w omawianym okresie należy technika druku płaskiego, a szczególnie jego dwie odmiany: litografia i światłodruk. Kolorową odmianą litografii jest chromolitografia⁵⁷. Częstym zjawiskiem na kartach pocztowych było łączenie techniki litograficznej z fotograficzną. Tak aranżowane karty ilustrowane były fotografiami i litograficznymi motywami zdobniczymi. W ten sposób zostały wydane wszystkie wymienione poniżej karty czarno-białe.

W omawianej grupie znajduje się sześć litografii (nr inw.: 424, 671, 679, 709, 803, 857) oraz siedem chromolitografii (nr inw.: 514, 584, 661, 680, 683, 855, 856). Wydawcą pięciu litografii był M. G. Rosenfeld, jednej (nr inw. 671) B. Doskowski. Wszystkie pochodzą z obiegu pocztowego. Najstarsza z nich (nr inw. 709) datowana jest stemplem pocztowym z roku 1898, została wysłana z Przemyśla do „Reichenberg, Böhmen”, czyli dzisiejszego Liberca. Na awersie umieszczono dwa widoki miasta: jeden z Zasania na ulicę Kościuszki i w dalszej perspektywie Zamek przemyski, drugi to zimowa ślizgawka urządzona na zamrzniętej rzece San, z ulicą Kościuszki i Zamkiem w tle. Pocztówkę zdobią motywy gałązek świerkowych pokrytych śniegiem oraz ptaków zimujących w Polsce. Karta posiada podpisy w języku polskim i niemieckim: Pozdrowienie z Przemyśla / Gruss aus Przemyśl, Ul. Kościuszki / Kościuszkogasse i Ślizgawka / Eislauf. Pozostałe cztery widokówki pochodzą z roku 1900. Podobnie jak poprzednia są to kolaże widoków Przemyśla bogato zdobione motywami kwiatowymi, z podpisami w językach polskim i niemieckim. Pochodzą one z obiegu pocztowego i posiadają stemple z 1900 roku. W podobnej stylistyce wykonano w latach 1898-1901 chromolitografię, sześć z nich była w obiegu pocztowym. Wszystkie to kolaże widoków Przemyśla z ozdobnymi ramkami w stylistyce secesji z motywami florystycznymi. Istotne jest, że na czterech z siedmiu kart pojawiają się kwiaty jabłoni. Należy też zwrócić uwagę na szczególnie wysoką jakość papieru trzech litografii (nr inw.: 584, 683 - Ilustracja 3, 856). Karty te dotąd zachowały śnieżnobiały kolor papieru, podczas gdy pozostałe uległy procesowi zakwaszania.

⁵⁷ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, pod red. K. Kubalskiej-Sulkiewicz, Warszawa 1996, s. 231-232.

Ilustracja 3. Pozdrowienie z Przemyśla. M. Glanz. Przemyśl, [1899], nr inw. 683.

Inną techniką druku płaskiego, na którą chciałabym zwrócić uwagę jest światłodruk - technika nie wykorzystująca rastra, dzięki czemu wydruk był bardzo realistyczny. Obecnie jest to technika wykorzystywana rzadko, najczęściej do celów artystycznych. Można ją również stosować przy reprodukcji wszelkiego rodzaju grafik, malarstwa, starodruków, dzieł sztuki i innych⁵⁸.

Za najciekawsze karty drukowane tą techniką uznałam trzy karty wydawnictwa M. G. Rosenfeld (nr inw.: 378, 435, 881). Pierwsza z nich to pocztówka „Villa Margherith” z 1899 roku (Ilustracja 4), wysłana z Przemyśla do Wiednia 8 grudnia 1899 roku, przedstawiająca okazałą willę przy obecnej ulicy Grunwaldzkiej 15, w której według nadawcy „*der Erzherzog Salwator wohnt*” [mieszka arcyksiążę Salwator - tłum. własne]. Dwie pozostałe to piękne, perspektywiczne widoki ulic Dobromilskiej (obecnie Słowackiego) i Dworskiego, interesujące również z powodu zilustrowania intensywnego życia codziennego. Dla tej cechy warto też zwrócić uwagę na dwie widokówki wydawnictwa M. Glanz (nr inw.: 97, 433). Pierwsza to piękna, z tłoczonymi marginesami karta przedstawiająca ulicę Dobromilską (obecnie Słowackiego), druga to rzadko spotykany na kartach pocztowych widok ulicy Konarskiego.

⁵⁸ Współczesne polskie drukarstwo i grafika książki: mały słownik encyklopedyczny, red. tomu B. Kleszczyński i K. Racinowski, Wrocław 1982, s. 280.

Ilustracja 4. Gruss aus Przemyśl. M. G. Rosenfeld. Przemyśl, [1899], nr inw. 378

W omawianej grupie kart znajduje się także jedna widokówka fotograficzna (nr inw. 581), dlatego należy również wspomnieć o tej technice. Metoda Daguerre'a, zwana od nazwiska twórcy dagerotypią, pozwalała na otrzymanie poprawnego zdjęcia, ale tylko w jednym egzemplarzu, gdyż utworzony na płycie obraz był od razu obrazem pozytywowym⁵⁹.

W tym samym czasie nad otrzymywaniem obrazów tworzonych przez światło pracował angielski uczony William Henry Fox Talbot. Naświetlając w ciemni optycznej specjalnie przygotowany otrzymywał obraz pozytywowym w dowolnej liczbie odbitek⁶⁰. Fotograficzne karty pocztowe powstawały dzięki zastosowaniu techniki fotograficznej, na papierze fotograficznym, powleczonym odpowiednimi emulsjami. Tak wykonane odbitki zaopatrywane były na rewersie w nazwę wydawcy oraz nadrukowane, bądź – nierzadko – narysowane linie umożliwiające zaadresowanie pocztówki. Jedyną taką kartą w omawianej grupie jest wydany przez firmę H. Hutter & W. Kanner *Ogólny widok Zasania – Total-Ansicht Zasanie* (nr inw. 581). Posiada napisy w dwóch wersjach językowych: polskiej i niemieckiej; oprócz tytułu, także napis *Karta korespondencyjna – Korrespondenz-Karte*. Zaopatrzona jest w informację o wydawcy: *H. Hutter & W. Kanner, Przemyśl* oraz adnotację (tylko w języku polskim) *Przedruk wzbroniony*. Adresatką karty była „Najukochańsza Kazimiera Dobijowa we Lwowie, Wagilewicza 9”. Nadawca (podpis nieczytelny) informuje o sprzyjającej pogodzie

⁵⁹ B. von Brauchitsch, *Mała historia fotografii*, Warszawa 2004, s. 26.

⁶⁰ H. Latoś, *1000 słów o fotografii*, Warszawa 1976, s. 275.

w Przemyślu, gdzie wykonał siedem zdjęć. Pocztówka datowana jest przez nadawcę na „2/6 910”, jednak - jak wspominałam wcześniej - ze względu na zastosowany „długi adres” zaliczam ją do kart wydanych przed 1905 rokiem.

Zdecydowana większość omawianych pocztówek to karty czarno-białe. Oprócz wymienianych siedmiu chromolitografii w omawianym okresie znajduje się zaledwie osiem kolorowanych ręcznie widokówek, po trzy z wydawnictw M. G. Rosenfeld oraz H. Hunter & W. Kanner (nr inw. odpowiednio: 394, 662, 775 oraz 195, 522, 852) i dwie karty M. Glanza (nr inw.: 450, 427). Drukowano je na białym papierze, który w wyniku zakwaszenia obecnie żółknie. Ewenementem są pocztówki wydane na wysokiej jakości papierze, który dotąd zachował śnieżnobiały kolor. Oprócz omawianych wyżej trzech litografii, są to karty wydane przez: M. Dzułyńskiego (nr inw. 660), M. Glanza (nr inw. 677) oraz J. Bergera (nr inw.: 343, 621). Ozdobą kolekcji są też trzy tzw. „księżycówki”. Dzięki nadrukowi na papierze w seledynowym kolorze oraz umieszczeniu na zdjęciach księżyca w pełni, obrazy stwarzają wrażenie nocnego widoku miasta. Uważnego obserwatora z błędu może wyprowadzić jedynie intensywne życie uliczne, np. przejeżdżające dorożki, liczni przechodnie lub tętniący życiem targ. Wydawcami tych kart są M. G. Rosenfeld (nr inw.: 417, 673 – Ilustracja 5) oraz D. Kandel (nr inw. 682).

Ilustracja 5. Gruss aus Przemyśl. M. G. Rosenfeld. Przemyśl, [1898], nr inw. 673.

Wszystkie pocztówki, z wyjątkiem jednej, nie odbiegają rozmiarami od wówczas obowiązującego przedziału między 85-90 mm szerokości i 120-140 mm długości.

Odstępstwem jest karta M. G. Rosenfelda (nr inw. 521) o wymiarach 270 mm szerokości i 140 mm długości. Jest to panorama Przemyśla, która po rozłączeniu może stanowić trzy odrębne widokówki.

Część kart może stanowić przykład szczególnej staranności edytorskiej wydawców. Obok pocztówek, których awers to w całości powierzchnia poświęcona na umieszczenie ilustracji, są też takie, które posiadają specjalne zdobienia. Stosowano w tym celu marginesy, które często zostały wytłoczone na karcie. Elementem ozdobnym były też motywy florystyczne i faunistyczne, co szczególnie widoczne jest w litografiach. Najczęściej używane motywy to kwiaty jabłoni, niezapominajek, są też przebiśniegi, szarotki, róże i tatarak. Zdjęcia umieszczano w ozdobnych, secesyjnych ramkach. Elementy zdobnicze, stosowane przez jednego wydawcę tworzyły czasem całe serie o jednolitej szacie graficznej. Do takich można zaliczyć karty wydawnictwa H. Hunter & W. Kanner (nr inw.: 523, 524). Dwie z kilkunastu takich pocztówek posiadają fotografie umieszczone w srebrnych ramkach o nieregularnych kształtach, zdobione motywami kwiatowymi.

Karty zaopatrzone były w podpisy zarówno na awersie, jak i rewersie. Wszystkie pocztówki posiadają na rewersie informację w języku polskim i niemieckim, iż jest to „Karta korespondencyjna / Correspondez-Karte / Korrespondez-Karte”, dwie dodatkowo posiadają wersję ukraińską tego podpisu: „Карта кореспонденційна” (nr inw.: 669, 671). Sporadycznie umieszczano też na rewersie napis „Nur für die Adresse / Wyłącznie na adres”. Awers, przeznaczony głównie na ilustrację, zawierał także informacje o wydawcy oraz napisy: „Gruß aus Przemyśl / Gruss aus Przemyśl / Pozdrowienia z Przemyśla”. Tu także umieszczano informację: „Nachdruck verboten / Przedruk wzbroniony / Alle Rechte verboten / Naśladownictwo zastrzeżone”. Korespondencja na kartach z obiegu pocztowego prowadzona była w językach: polskim, niemieckim, ukraińskim, czeskim. Karty wysyłane głównie z Przemyśla adresowane były między innymi do Wiednia, Pragi, Ołomuńca, Dobromiła, Lwowa, Salzburga, Zwittau, Sambora, Linzu.

Z uwagi na bogaty zbiór kart z tego okresu, analizę najczęściej stosowanych motywów umieszczanych na pocztówkach oprę na tych, które były najbardziej reprezentatywne, lub też szczególnie cenne dla omawianej kolekcji. Generalnie pocztówki można podzielić na dwie grupy: prezentujące pojedyncze fotografie lub będące kolażem kilku ilustracji. Wśród tych pierwszych najczęściej reprezentowane motywy to:

Widoki ogólne reprezentowane są przez cztery widokówki (nr inw.: 174, 343, 394, 581). Ostatnia to karta fotograficzna. Zdjęcie zapewne zrobione zostało z samolotu. Dwie pocztówki (nr inw.: 669, 670) to widoki miasta znad Sanu ze starą wieżą katedralną, później wielokrotnie przebudowywaną. Na pierwszym planie pierwszej z kart widoczna jest grupa dzieci na pikniku. Ostatnia karta (nr inw. 394) to widok ze wzgórza zamkowego.

Widoki ulic. Tu przede wszystkim podziwiać można przemyski Rynek (nr inw.: 425, 524, 616, 617, 677). Szczególnie interesująca to karta M. G. Rosenfelda z miejskim targowiskiem na Rynku oraz widocznym w tle klasztorem dominikanów. Na kolejnych trzech pocztówkach, dwóch M. G. Rosenfelda (nr inw.: 616, 617) oraz jednej M. Glanza (nr inw. 677) widoczna jest nieistniejąca od drugiej wojny światowej południowa pierzeja Rynku wraz kamienicami graniczącymi z ulicą Grodzką. Karty pochodzą z lat 1898 i 1899.

Na pocztówki trafiły także ulice Franciszkańska (nr inw.: 145, 219, 775) oraz Dworskiego (nr inw.: 430, 435, 450, 551). Wśród tych ostatnich na uwagę zasługują dwie karty M. G. Rosenfelda z tłoczonymi obramowaniami (nr inw.: 430, 551).

Ulica Dobromilska, obecnie Słowackiego stanowi element ilustrujący awersy trzech kart (nr inw.: 97, 454, 881). Na wszystkich widoczna jest dużo liczba przechodniów, dorożki i wozy chłopskie).

Dwie pocztówki zdobi Plac na Bramie. Pierwsza jest kolorowa (nr inw. 852) z widoczną w tle wieżą zegarową, druga to tzw. „księżycówka” (nr inw. 682). Sąsiadująca z Placem na Bramie ulica Mickiewicza reprezentowana jest również przez dwie karty (nr inw.: 523, 681), z których druga, M. G. Rosenfelda z 1900 roku jest szczególnie interesująca z powodu widocznych rozkopów przy zbiegu ulicy z Placem Dworcowym.

Po jednej pocztówce przypada na ulice: Konarskiego (nr inw. 433), Cichą (obecnie Smolki - nr inw. 550), Jagiellońską (nr inw. 379) oraz jedyną ulicę dzielnicy Zasanie z tego okresu, Lipową (obecnie Lelewela - nr inw. 662 - Ilustracja 6).

Ilustracja 6. Pozdrowienie z Przemyśla. M. G. Rosenfeld. Przemyśl, [1904], nr inw. 662.

Oprócz obiektów architektonicznych możemy podziwiać na nich tzw. „łazienki”, czyli drewniane konstrukcje z pomostami prowadzącymi do małych drewnianych budynków na palach, których mieszkańcy miasta używali do zażywania kąpeli oraz prania bielizny.

Architektoniczne obiekty sakralne reprezentowane są przez Klasztor Panien Benedyktynek (nr inw. 377, 522). Obie fotografie prezentują całe, niewyburzone późniejszymi działaniami wojennymi gmachy.

Ilustracja 7. Katedra ruska. B. Doskowski. Przemyśl, [1900], nr inw. 423.

Katedra greckokatolicka ilustruje trzy karty. Pierwsza z nich, wydana przez B. Dorskowskiego (nr inw. 423 - Ilustracja 7) to piękne zdjęcie, wydrukowane później na pocztówce, stanowiącej kolaż kilku fotografii miasta.

Do najczęściej dokumentowanych budowli można zaliczyć dworzec kolejowy (nr inw.: 195, 771, 853) zbudowany w drugiej połowie XIX wieku, jeden z ładniejszych na trasie kolei Kraków - Lwów. Ciekawą jego perspektywę daje widokówka G.M. Rosenfelda (nr inw. 771), na której oglądamy gmach od strony torów. Zamek kazimierzowski to jeden z najczęściej przedstawianych na pocztówkach przemyskich obiektów. W kolekcji bibliotecznej z omawianego okresu został uwidoczniiony na dwóch kartach (nr inw.: 213, 620). W obu przypadkach jest to widok zamkowego dziedzińca.

Równie często fotografowany, szczególnie w późniejszym okresie, był most dla pieszych, wybudowany w 1898 roku w miejscu prowizorycznej drewnianej kładki, służącej mieszkańcom po zniszczeniu poprzedniego w czasie powodzi w 1845 roku. Jedyna widokówka mostu z tego okresu to karta M. G. Rosenfelda (nr inw. 678). Jednymi z cenniejszych pocztówek z omawianego okresu są karty przedstawiające tzw. „odwach”, tj. siedzibę warty głównej garnizonu, znajdującą się w Rynku i zniszczoną w czasie działań wojennych w trakcie pierwszej wojny światowej (nr inw.: 673, 718). Na drugiej z nich widoczna jest w tle wieża katedralna przed jej rozbudową. Na pojedynczych pocztówkach przedstawione są także: Pałac Lubomirskich w Bakończycach – obecnej dzielnicy Przemyśla (nr inw. 427), wieża zegarowa (nr inw. 330), budynek gimnazjum męskiego, późniejszego Liceum im. J. Słowackiego (nr inw. 357), ukraiński Instytut dla Dziewcząt (nr inw. 426), urząd pocztowy (nr inw. 432), wspomniana już wcześniej "Villa Margarith" (nr inw. 378), kawiarnia „Cafe Metropole” (nr inw. 693 Ilustracja 8), z pięknym drewnianym balkonem, mieszcząca się przy ulicy Mickiewicza, baraki wojskowe na ulicy Dobromilskiej, obecnie Słowackiego (nr inw. 98) oraz firma „Handel towarów korzennych, win, herbaty i delikatesów Jan Borys” (nr inw. 660). Ta ostatnia to karta wydana przez M. Dzułyńskiego, reklamująca konkurencyjną dla siebie firmę Jana Borysa, mieszczącą się na skrzyżowaniu ulicy Kazimierzowskiej i Rynku.

Ilustracja 8. Gruss aus Przemyśl. M. G. Rosenfeld. Przemyśl, [1898], nr inw. 693.

W drugiej grupie kart będących kolażem kilku fotografii - znacznie mniejszej, bo obejmującej czternaście obiektów, znalazły się przede wszystkim omawiane już litografie i chromolitografie. Poza nimi szczególną uwagę zwracają trzy karty. Dwie to pocztówki wydawnictwa D. Kandel z 1899 roku (nr inw.: 547, 548), z których pierwsza to kolaże trzech zdjęć katedry greckokatolickiej oraz Ruskiego Instytutu dla Dziewcząt. Druga zaś przedstawia północną basztę Zamku kazimierzowskiego, wieżę zegarową oraz pomnik Jana III Sobieskiego. Trzecia widokówka jest datowana na 1901 rok. Jej wydawcą była firma M. G. Rosenfeld. Przedstawia trzy fotografie wnętrza nieistniejącej od drugiej wojny światowej Cafe Edison przy ul. Mickiewicza: salę bilardową, salę bufetową oraz salon dla dam (nr inw. 679 - Ilustracja 9).

Ilustracja 9. Gruss aus Przemyśl. M. G. Rosenfeld. Przemyśl, 1901, nr inw. 679.

WNIOSKI

Siedemdziesiąt trzy najstarsze pocztówki siedmiu lokalnych nakładców, znajdujące się w zbiorach dokumentów życia społecznego Przemyskiej Biblioteki Publicznej, stanowią 13% całej kolekcji, liczącej 560 jednostek inwentarzowych. Do ich wydania stosowano trzy techniki: litografię i jej odmianę - chromolitografię, światłodruk oraz technikę fotograficzną. Zaledwie piętnaście kart ukazało się w kolorze, natomiast wszystkie prócz jednej mieściły się w obowiązującym wówczas rozmiarze: 85-90 mm szerokości i 120-140 mm długości. Jako motywy ilustracyjne posłużyły: widoki ogólne miasta, widoki poszczególnych ulic, świeckie i sakralne motywy architektoniczne. Stosowano także różnorakie zdobienia: szerokie marginesy, tłoczenia, ramki, motywy florystyczne i faunistyczne. Korespondencja i podpisy drukowane były na pocztówkach w językach: polskim, niemieckim, ukraińskim i czeskim.

Podsumowując należy stwierdzić, iż omawiana kolekcja jest cennym i ciekawym zbiorem, mogącym posłużyć do dalszych badań zarówno bibliologicznych jak też historycznych, regionalnych, socjologicznych, kulturowych, językowych i wielu innych.